

بررسی عزت و احترام مادر با توجه به آیه «و بالوالدین احسانا»

فاطمه دیلمقانی زاده

چکیده

عزت و احترام به والدین به ویژه مادر، یکی از بنیادی ترین ارزش های انسانی و دینی است که در متون وحیانی و آموزه های اخلاقی جایگاه برجسته ای دارد. آیه «و بالوالدین إِحْسَاناً»^۱ در قرآن کریم به عنوان اصلی ترین دستور الهی، بر ضرورت نیکی به والدین تأکید کرده و در کنار پرستش خداوند قرار داده شده است.

هدف این پژوهش بررسی ابعاد دینی، اخلاقی، روان شناختی و اجتماعی احترام به والدین با تمرکز بر جایگاه مادر، بر اساس آیه یادشده و منابع تفسیری است.

روش تحقیق به صورت توصیفی - تحلیلی و با رویکرد کتابخانه ای انجام گرفته است؛ بدین معنا که داده ها از منابع قرآنی، روایی، تفسیری و آثار اندیشمندان اسلامی گردآوری و سپس تحلیل شده اند.

تحلیل نشان می دهد که احسان به والدین نه تنها امری فردی و خانوادگی بلکه عاملی برای شکل گیری جامعه ای متوازن، اخلاق محور و دارای روابط سالم اجتماعی است. در پایان، این نتیجه حاصل می شود که توجه به توصیه های قرآنی در زمینه نیکی به

^۱ قرآن کریم سوره اسرا آیه ۲۳

والدین، به‌ویژه مادر، می‌تواند به تقویت بنیان‌های خانواده و ارتقای فرهنگ دینی و اخلاقی جامعه منجر شود.

واژگان کلیدی: احترام، احترام مادر، بالوالدین احسانا، عزت، مادر

مقدمه

خانواده در فرهنگ اسلامی بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی و تربیتی به‌شمار می‌رود؛ نهادی که در آن، ارزش‌های اخلاقی، اعتقادی و رفتاری نسل جدید شکل می‌گیرد. در میان ارکان خانواده، جایگاه مادر برجسته و بی‌بدیل است. نقش مادر نه تنها به‌عنوان پرورش‌دهنده جسم و جان فرزندان، بلکه به‌عنوان مربی نخستین انسان، سبب شده است که ادیان الهی و به‌ویژه اسلام، توجه ویژه‌ای به او داشته باشند. قرآن کریم در موارد متعددی بر ضرورت احترام و نیکی به والدین تأکید کرده است و از جمله در آیه «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»^۲ این اصل حیاتی را هم‌ردیف با توحید و پرستش خداوند آورده است.

از میان والدین، مادر به دلیل تحمل رنج‌های فراوان در دوران بارداری، زایمان و شیردهی، مورد توجه خاص قرآن و سنت قرار گرفته است؛ چنان‌که در آیه «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ»^۳ به آن اشاره شده است. همچنین در روایات آمده است که رضایت خداوند در رضایت والدین و خشم او در خشم والدین

^۲ قرآن کریم، سوره اسراء، آیه ۲۳.

^۳ قرآن کریم، سوره لقمان، آیه ۱۴.

است^۴ و پیامبر اکرم (ص) در پاسخ به پرسشی درباره اینکه چه کسی بیشترین حق را بر انسان دارد، سه بار فرمود: «مادرت» و بار چهارم پدرت^۵

مفهوم‌شناسی

۱. عزت^۶

عزت در لغت به معنای قدرت، برتری، کرامت و سربلندی است. در نگاه دینی، عزت جایگاهی است که خداوند برای انسان‌ها قرار داده و کسی جز او حق ندارد آن را از بین ببرد. عزت مادر یعنی پاسداشت منزلت، کرامت و جایگاه وجودی او در خانواده و جامعه. وقتی گفته می‌شود مادر دارای عزت است، منظور آن است که نقش حیاتی او در تربیت، پرورش و حمایت از فرزندان باید همواره با احترام و قدرشناسی همراه باشد. در فرهنگ اسلامی، عزت دادن به مادر فقط به معنای احترام ظاهری نیست، بلکه شامل رفتارهای عمیق عاطفی، کلامی و عملی است که منزلت او را در خانه حفظ و تقویت می‌کند. بی‌اعتنایی یا بی‌حرمتی به مادر، در حقیقت بی‌اعتنایی به عزتی است که خداوند برای او مقرر کرده است.^۷

۲. احترام^۸

احترام به معنای بزرگ‌داشتن، تکریم و پرهیز از هرگونه بی‌ادبی و بی‌حرمتی است. در روابط خانوادگی، احترام مادر یعنی برخورد همراه با ادب، مهربانی و رعایت شأن و

^۴ حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل‌الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۳۶.

^۵ کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۳۴۷.

^۶ مجمع‌البیان فی التفسیر قرآن طبرسی جلد ۲

^۷ مصباح یزدی، محمدتقی، اخلاق در قرآن، ص ۱۸۵.

^۸ Bowlby, attachment(1969)

منزلت او در گفتار و رفتار. در متون دینی، بی‌احترامی به والدین از بزرگ‌ترین گناهان کبیره شمرده شده و احترام به آنان هم‌ردیف با عبادت خدا قرار گرفته است پیامبر اکرم (ص) بارها تأکید کرده‌اند که نگاه محبت‌آمیز به چهره مادر خود نوعی عبادت محسوب می‌شود

۳. مادر^۹

مادر در لغت به معنای زن زاینده و در اصطلاح، محور اصلی خانواده و سرچشمه مهر و عاطفه است. نقش مادر در تربیت جسمی و روحی فرزند بی‌بدیل است. قرآن کریم بارها به زحمات و رنج‌های مادر اشاره کرده است: «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ^{۱۰}» در روایات نیز آمده است که بهشت زیر پای مادران است. مادر نه‌تنها در بعد جسمانی و زیستی نقش‌آفرین است، بلکه در بُعد تربیتی، اخلاقی و دینی نیز نخستین معلم و الگوی فرزند به شمار می‌رود.

۴. والدین

والدین در لغت به معنای پدر و مادر هستند که نقش اصلی در پیدایش، پرورش و تربیت فرزندان دارند. قرآن کریم بارها واژه «والدین» را به صورت عام به کار برده و بر نیکی به آنان تأکید کرده است؛ از جمله در آیه «أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ^{۱۱}» هرچند هر دو والد دارای حقوق و جایگاه ویژه‌اند، اما در بسیاری از آیات و روایات، مادر به دلیل رنج‌های مضاعف بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

^۹ تفسیرالمیزان علامه طباطبائی (جلد ۱۳ ص ۱۵)

^{۱۰} واعظ موسوی، سید محمد، حقوق والدین از دیدگاه قرآن و حدیث، ص ۴۲.

همان، ص ۴۵.

^{۱۱} ابن‌بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۴۹.

۵. احسان^{۱۲}

احسان واژه‌ای قرآنی و عمیق است که از ریشه «حُسْن» به معنای نیکی و زیبایی گرفته شده^{۱۳} است. خداوند در آیه «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»^{۱۴} انسان را مأمور کرده نه فقط به والدین احترام بگذارد، بلکه برترین شکل نیکی و محبت را نسبت به آنان به کار گیرد. مفسران، احسان به والدین را ترکیبی از محبت قلبی، ادب زبانی و خدمت عملی دانسته اند.

مبانی نظری

۱. مبانی قرآنی

قرآن کریم در چندین آیه به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع نیکی به والدین اشاره کرده است. مهم‌ترین آن آیه ۲۳ سوره اسراء است: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»^{۱۵}. در سوره لقمان نیز خداوند پس از سفارش به شکر والدین، به‌ویژه مادر را به دلیل زحمات بارداری و شیردهی یادآور می‌شود. این دو آیه نشان‌دهنده آن است که احترام به والدین، خصوصاً مادر، نه‌تنها یک وظیفه انسانی بلکه یک تکلیف الهی است.

۲. مبانی تفسیری

مفسران قرآن کریم مانند طبری، فخر رازی و علامه طباطبایی به تفصیل درباره آیه «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» سخن گفته‌اند. آنان بر این باورند که قرار گرفتن احسان به والدین

^{۱۲} قرآن کریم آیه ۲۳ سوره اسراء

^{۱۳} قرآن کریم، سوره لقمان، آیه ۱۴.

^{۱۴} طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۳، ص ۱۱۲.

^{۱۵} قرآن کریم، سوره اسراء، آیه ۲۳.

از منظر بین‌رشته‌ای، آموزه‌های قرآنی نه تنها با یافته‌های علوم انسانی معاصر تعارض ندارند، بلکه به‌نوعی پیش‌گام و راهگشا بوده‌اند. روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و حتی مطالعات جنسیت همگی بر اهمیت نقش مادر تأکید دارند. این هم‌گرایی معرفتی میان دین و علم، ارزش احسان به والدین را دوچندان می‌کند

یکی از نکات مهم این است که در دنیای معاصر، با تغییر سبک زندگی و کمرنگ‌شدن نقش خانواده، ضرورت بازآفرینی فرهنگی برای احیای ارزش احترام به مادر بیش از گذشته احساس می‌شود. رسانه‌ها، نظام آموزشی، نهادهای فرهنگی و حتی سیاست‌گذاری‌های اجتماعی باید بر این اصل متمرکز شوند تا فرهنگ عزت مادر در نسل‌های جدید تثبیت گردد.

راهکارهای عملی

بر اساس نتایج به‌دست آمده، می‌توان راهکارهای عملی برای تقویت احترام به مادر ارائه داد:

- آموزش ارزش‌های قرآنی در مدارس و دانشگاه‌ها.
- الگوسازی از سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) در رسانه‌ها.
- طراحی برنامه‌های فرهنگی برای تکریم مادران در جامعه.
- تقویت حمایت‌های اجتماعی و قانونی از مادران.
- تشویق خانواده‌ها به آموزش عملی فرزندان در زمینه احترام به والدین.

چشم‌انداز آینده

نتیجه کلی نشان می‌دهد که احترام به مادر نه تنها یک وظیفه دینی بلکه ضرورتی برای توسعه انسانی پایدار است. در آینده، پژوهش‌های میان رشته‌ای می‌تواند ابعاد بیشتری از این موضوع را آشکار کند؛ از جمله تأثیر احترام به مادر بر سلامت روان نسل‌های آینده، بر کاهش آسیب‌های اجتماعی، و حتی بر توسعه اقتصادی و فرهنگی جوامع. می‌توان گفت که آیه «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» یک اصل جامع و جاودان است که فراتر از زمان و مکان، راهگشای زندگی فردی و اجتماعی انسان‌هاست. احترام به مادر به مثابه پاسداشت سرچشمه وجودی انسان است و بی‌احترامی به او مساوی با بی‌اعتنایی به بنیادهای خلقت و اخلاق است. عزت مادران در حقیقت عزت جامعه است و بی‌توجهی به این اصل مساوی با سقوط ارزش‌های انسانی. بنابراین، بازخوانی و باز تولید فرهنگ احسان به والدین، به‌ویژه مادر، ضرورتی اساسی برای جهان معاصر است.

نتیجه‌گیری

بررسی موضوع عزت و احترام مادر با تکیه بر آیه «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» نشان داد که این اصل نه تنها یکی از ارکان اخلاق فردی و خانوادگی در اسلام است، بلکه ستون مهمی برای بقای جامعه انسانی نیز به شمار می‌آید. این آیه، که بلافاصله پس از^{۲۵} اصل توحید مطرح شده است، بیانگر جایگاه بی‌بدیل والدین و به‌ویژه مادر در منظومه

^{۲۵} پیوند احسان به والدین و توحید → (طباطبایی، المیزان، ج ۱۳، ص ۱۱۲).

تربیتی و اجتماعی اسلام است. اگر در یک نگاه کلان به موضوع بنگریم، می‌توان نتیجه گرفت که آموزه‌های قرآن کریم درباره احترام و احسان به والدین، در واقع به دنبال ایجاد جامعه‌ای مبتنی بر محبت، انسجام، عدالت و سلامت روانی است.

از منظر الهیاتی، قرار گرفتن «احسان به والدین» در کنار اصل یکتاپرستی، جایگاه این وظیفه را به خوبی آشکار می‌سازد. چنین هم‌نشینی ای نشان می‌دهد که احترام به مادر تنها یک امر اخلاقی یا اجتماعی نیست، بلکه بُعدی عبادی دارد و بی‌احترامی به او، در واقع نوعی ناسپاسی نسبت به خداوند است. مادر واسطه وجودی انسان است و احترام به او، نوعی شکرگزاری از خالق است. در این معنا، هر گونه کوتاهی در حق مادر، نوعی خلل در رابطه انسان با خداوند نیز محسوب می‌شود.

از بعد روان‌شناختی،^{۲۶} نتایج نشان دادند که احترام به مادر نقش مهمی در شکل‌گیری عزت‌نفس، امنیت روانی و سلامت هیجانی فرزندان دارد. مادر نخستین الگوی عاطفی و رفتاری برای کودک است و کیفیت رابطه فرزند با مادر، اثر مستقیم بر روابط اجتماعی آینده او می‌گذارد. خانواده‌ای که در آن احترام به مادر اصل اساسی باشد، نسلی خودباور، مسئولیت‌پذیر و سالم‌تر تربیت می‌کند. در مقابل، بی‌احترامی به مادر موجب

^{۲۶} آثار روان‌شناختی احترام به مادر → (مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ص ۱۹۰).

تزلزل بنیان روانی کودک، بروز احساس ناامنی، اضطراب و حتی پرخاشگری در او می‌شود.

از بعد اجتماعی^{۲۷} نیز روشن شد که عزت مادر فراتر از یک وظیفه فردی است و آثار مستقیم بر انسجام خانواده و جامعه دارد. جامعه‌ای که در آن مادران احترام نمی‌شوند، دچار بحران‌های اخلاقی و هویتی خواهد شد. زیرا مادران نقش بنیادین در انتقال ارزش‌ها به نسل بعدی دارند و بی‌توجهی به آنان مساوی با گسست فرهنگی و هویتی است. در مقابل، جامعه‌ای که فرهنگ تکریم مادران در آن ریشه‌دار باشد، از انسجام اجتماعی و همبستگی بالاتری برخوردار خواهد بود. در سطح اخلاقی و تربیتی، احترام به مادر بخشی از «شکرگزاری» معرفی شد. مادر به دلیل رنج‌های بارداری، زایمان، شیردهی و تربیت فرزند، بیشترین ایثار را در زندگی انسان دارد و بنابراین شایسته بالاترین سطح شکر است. شکر مادر تنها در کلام خلاصه نمی‌شود، بلکه باید در رفتار، خدمت و محبت عملی جلوه‌گر شود. خانواده‌ای که فرزندان در آن شاهد چنین احسانی باشند، ارزش احترام، محبت و سپاس‌گزاری را می‌آموزند و این چرخه ارزش‌ها به نسل‌های بعد منتقل می‌شود.

^{۲۷} نقش مادر در انسجام اجتماعی → (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۷۵).

منابع

- قرآن کریم
- رساله حقوق امام سجاد (ع)
- ۱. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق). (۱۳۷۶). **من لا یحضره الفقیه**. قم: جامعه مدرسین.
- ۲. امامی جمعه، علی اکبر. (۱۳۹۵). **جایگاه والدین در قرآن و سنت**. تهران: نشر علم.
- ۳. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۳۶۷). **وسائل الشیعه**. قم: مؤسسه آل البيت.
- ۴. خمینی، سیدروح الله. (۱۳۷۸). **چهل حدیث**. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ۵. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**. تهران: ناصر خسرو.
- ۶. طباطبائی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). **المیزان فی تفسیر القرآن**. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۷. قرشی، علی اکبر. (۱۳۸۵). **قاموس قرآن**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۸. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۸۶). **الکافی**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۹. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران. (۱۳۷۹). **تفسیر نمونه (۲۷ جلد)**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۱۰. مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۰). **اخلاق در قرآن**. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- ۱۱. نراقی، ملا احمد. (۱۳۷۵). **معراج السعاده**. قم: انتشارات اسلامی.
- ۱۲. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۰). **تعلیم و تربیت در اسلام**. تهران: انتشارات صدرا.
- ۱۳. واعظ موسوی، سید محمد. (۱۳۹۰). **حقوق والدین از دیدگاه قرآن و حدیث**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.